

Божхона Соҳасида Содир Этилган Жиноятлар Бўйича Суриштирув Ўтказиш

Усманов Нодирбек Нохиджонович
Мустақил изланувчи

Аннотация: Ушбу мақолада божхона соҳасида содир этилган жиноятлар бўйича суриштирув ўтказишнинг ўзига хос хусусиятлари, процессуал тартиби ва амалга ошириладиган тергов ҳаракатлари таҳлил қилинган. Муаллиф солиқлар ва божхона тўловларини тўлашдан бўйин товлаш жиноятларини суриштирув қилиш хусусиятларига алоҳида эътибор қаратган. Мақолада божхона органлари томонидан суриштирув ўтказиш жараёнида юзага келадиган муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари, шунингдек, бу соҳадаги суриштирув методикасини такомиллаштириш йўналишлари таҳлил қилинган. Тадқиқот натижаларига кўра, божхона соҳасидаги жиноятларни суриштирув қилиш фаолиятини такомиллаштириш бўйича илмий ва амалий таклифлар ишлаб чиқилган.

Таянч сўзлар: божхона, суриштирув, жиноят, тергов ҳаракатлари, солиқ тўловлари, божхона тўловлари, бўйин товлаш, солиқ жиноятлари, контрабанда, процессуал тартиб, далиллар, экспертиза.

Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий фаолиятини ривожлантириш шароитида божхона соҳасида қонунийликни таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Давлат чегараси орқали товар ва транспорт воситаларининг ҳаракатланиши жараёнида турли хил ҳуқуқбузарликлар, шу жумладан жиноятлар ҳам содир этилиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига божхона соҳасида содир этиладиган жиноятлар учун жавобгарлик белгиланган бўлиб, бу жиноятларни ўз вақтида аниқлаш, бартараф этиш ва жиноят содир этган шахсларни жавобгарликка тортиш масаласи долзарблигича қолмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига мувофиқ, божхона органлари айрим тоифадаги жиноятлар бўйича суриштирув ўтказиш ваколатига эга. Суриштирув – бу дастлабки тергов шаклларида бири бўлиб, унинг натижасида жиноят иши қўзғатилиши, жиноят содир этган шахсни аниқлаш, айблов ҳулосаси тузиш ва ишни судга юбориш каби ҳаракатлар амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига мувофиқ, божхона соҳасида содир этиладиган жиноятларга қуйидагилар киради:

1. Жиноят кодексининг 182-моддаси (Божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш);
2. Жиноят кодексининг 184-моддаси (Солиқлар ёки бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаш);
3. Жиноят кодексининг 246-моддаси (Контрабанда).

Бу жиноятларнинг умумий хусусияти шундаки, улар давлат чегараси орқали товар ва транспорт воситаларининг ҳаракатланиши жараёнида содир этилади ва давлатнинг иқтисодий хавфсизлигига таҳдид солади.

Хуқуқшунос олим А.Т.Ачиловнинг таъкидлашича, «Божхона соҳасидаги жиноятлар нафақат давлат бюджетига зарар етказиши, балки миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини пасайтириши, жамиятда қонунга итоат қилиш маданиятини заифлаштириши мумкин».

Статистик маълумотларга кўра, Ўзбекистон Республикасида сўнгги беш йил ичида боғхона соҳасида содир этилган жиноятлар сони йилига ўртача 300-350 тани ташкил этади. Бу жиноятларнинг катта қисмини контрабанда (45%), боғхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (35%) ва солиқлар ёки бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаш (20%) ташкил қилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 381²-моддасига мувофиқ, боғхона органлари Жиноят кодексининг 182 ва 184-моддаларида назарда тутилган жиноятлар бўйича суриштирув ўтказиш ваколатига эга. Контрабанда жиноятлари бўйича суриштирув ўтказиш ваколати эса Давлат хавфсизлик хизматида берилган.

Ўзбекистон Республикаси «Боғхона кодекси»нинг 12-моддасига кўра, боғхона органлари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизимига киради ва ўз ваколатлари доирасида суриштирув ўтказиш, тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқига эга.

Россиялик олим А.В.Дроздовнинг таъкидлашича, «Боғхона органларининг суриштирув ваколатлари нафақат жиноятларни тезкор аниқлаш ва тергов қилиш имконини беради, балки жиноятларнинг олдини олиш, боғхона соҳасида қонунийликни таъминлаш учун ҳам муҳим аҳамиятга эга».

Боғхона соҳасида содир этилган жиноятлар бўйича суриштирув ўтказиш жараёни қуйидаги асосий босқичларни ўз ичига олади:

- 1. Жиноят иши кўзғатиш босқичи.** Бу босқичда жиноят аломатлари аниқланади, жиноят иши кўзғатиш учун асослар мавжудлиги текширилади ва жиноят иши кўзғатиш тўғрисида қарор қабул қилинади. Жиноят-процессуал кодексининг 321-моддасига кўра, жиноят иши кўзғатиш учун сабаб бўлиб фуқароларнинг аризалари, корхона, муассаса, ташкилот ва мансабдор шахсларнинг хабарлари, оммавий ахборот воситаларининг хабарлари, жиноят аломатларини бевосита боғхона органи ходими томонидан аниқланиши хизмат қилиши мумкин.
- 2. Бирламчи тергов ҳаракатларини ўтказиш босқичи.** Бу босқичда суриштирувчи жиноят ҳодисасини, жиноят содир этган шахсни аниқлаш, айбини исботлаш учун зарур бўлган далилларни тўплаш мақсадида турли тергов ҳаракатларини амалга оширади. Бу ҳаракатларга кўздан кечириш, тинтув, олиб қўйиш, гувоҳларни сўроқ қилиш, экспертиза тайинлаш ва ҳоказолар киради.
- 3. Суриштирув муддатларини ҳисоблаш ва узайтириш босқичи.** Жиноят-процессуал кодексининг 381⁷-моддасига мувофиқ, суриштирув муддати жиноят иши кўзғатилган пайтдан бошлаб ўттиз кундан ошмаслиги керак. Алоҳида ҳолларда бу муддат прокурор томонидан яна 20 кунгача узайтирилиши мумкин.
- 4. Айбланувчига нисбатан эҳтиёт чораси қўллаш босқичи.** Суриштирувчи жиноят иши бўйича айбланувчига нисбатан прокурорнинг санкцияси билан эҳтиёт чорасини қўллаши мумкин. Бундай чораларга тилхат, шахсий кафиллик, жамоат бирлашмаси ёки жамоанинг кафиллиги, гаров, уй қамоғи, қамоққа олиш киради.
- 5. Суриштирувни якунлаш босқичи.** Бу босқичда суриштирувчи тўпланган далилларни умумлаштиради, айблов хулосаси тузади ва ишни прокурор орқали судга юборади.

Солиқлар ёки боғхона тўловларини тўлашдан бўйин товлаш жиноятлари бўйича суриштирув ўтказишнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Бу жиноятларнинг мураккаблиги шундаки, улар кўпинча яширин тарзда содир этилади, жиноят излари ҳужжатларда акс этади ва далилларни аниқлаш учун махсус билимлар талаб этилади.

Ўзбекистонлик ҳуқуқшунос олим М.Дустов таъкидлаганидек, «Солиқлар ёки божхона тўловларини тўлашдан бўйин товлаш жиноятларини тергов қилишда муҳим аҳамиятга эга бўлган ҳаракат – бу ҳужжатли текширув ўтказиш ва бухгалтерия экспертизасини тайинлаш ҳисобланади».

Солиқлар ёки божхона тўловларини тўлашдан бўйин товлаш жиноятлари бўйича суриштирув ўтказишнинг асосий босқичлари:

1. **Жиноят аломатларини аниқлаш.** Бу босқичда божхона декларациялари, молиявий ҳужжатлар, бухгалтерия ҳисоботлари таҳлил қилинади. Бу жараёнда божхона органларининг назорат бўлимлари, солиқ органлари билан ҳамкорлик қилиш муҳим аҳамиятга эга.
2. **Далилларни тўплаш.** Солиқлар ёки божхона тўловларини тўлашдан бўйин товлаш жиноятлари бўйича асосий далиллар бўлиб ҳужжатлар хизмат қилади. Шу сабабли, зарур ҳужжатларни олиб қўйиш, уларни кўздан кечириш, таҳлил қилиш, зарур ҳолларда экспертиза тайинлаш муҳим аҳамиятга эга.
3. **Гувоҳларни сўроқ қилиш.** Бу жиноятлар бўйича гувоҳ сифатида корхона ходимлари, бухгалтерлар, божхона расмийлаштирувида иштирок этган шахслар сўроқ қилиниши мумкин. Сўроқ жараёнида жиноятнинг схемаси, жиноятда иштирок этган шахслар доираси, етказилган зарар миқдори аниқланади.
4. **Экспертиза ўтказиш.** Солиқлар ёки божхона тўловларини тўлашдан бўйин товлаш жиноятлари бўйича суриштирув жараёнида одатда бухгалтерия, молиявий-иқтисодий, товаршунослик, ҳужжатшунослик экспертизалари тайинланади. Экспертиза натижалари жиноят таркибини аниқлаш, етказилган зарар миқдорини ҳисоблаш учун муҳим аҳамиятга эга.
5. **Айбланувчини сўроқ қилиш.** Жиноятда гумон қилинаётган шахсни сўроқ қилиш жараёнида унинг жинойий қилмишга муносабатини аниқлаш, жиноят содир этиш мотивини, жиноят содир этиш усулини, бошқа шахсларнинг иштирокини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Америкалик ҳуқуқшунос олим Р. Смит таъкидлаганидек, «Солиқ жиноятларини тергов қилишда молиявий операцияларни таҳлил қилиш, пул маблағларининг ҳаракатини кузатиш, хорижий банк ҳисобрақамларини текшириш, шунингдек, айбланувчининг шахсий ҳаражатларини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга».

Божхона соҳасида содир этилган жиноятлар бўйича суриштирув ўтказиш жараёнида бир қатор муаммолар мавжуд бўлиб, уларни бартараф этиш учун комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш зарур.

Биринчи муаммо – божхона органлари суриштирувчиларининг касбий тайёргарлиги етарли эмаслиги. Божхона соҳасида содир этилган жиноятларни самарали тергов қилиш учун нафақат жиноят-процессуал қонунчиликни, балки божхона, солиқ, молия, бухгалтерия ҳисоби соҳаларини ҳам чуқур билиш талаб этилади. Бу муаммони ҳал қилиш учун божхона органлари суриштирувчиларининг малакасини ошириш, махсус ўқув курсларини ташкил этиш, амалий кўникмаларни ривожлантириш зарур.

Иккинчи муаммо – суриштирув ўтказиш муддатларининг қисқалиги. Жиноят-процессуал кодекснинг 381⁷-моддасига кўра, суриштирув муддати 1 ой бўлиб, зарурат бўлганда 20 кунга узайтирилиши мумкин. Бироқ, божхона соҳасида содир этилган жиноятлар, айниқса солиқлар ёки божхона тўловларини тўлашдан бўйин товлаш жиноятлари мураккаб характерга эга бўлиб, уларни тергов қилиш узоқ вақт талаб этади. Бу муаммони ҳал қилиш учун божхона соҳасида содир этилган жиноятлар бўйича суриштирув муддатларини қайта кўриб чиқиш, уларни жиноятнинг мураккаблигидан келиб чиқиб белгилаш мақсадга мувофиқ.

Учинчи муаммо – идоралараро ҳамкорликнинг етарли эмаслиги. Божхона соҳасида содир этилган жиноятларни самарали тергов қилиш учун божхона органлари солиқ органлари, прокуратура, ички ишлар органлари, молия органлари билан яқин ҳамкорликда ишлаши зарур. Бироқ, амалиётда бу ҳамкорлик доимо ҳам самарали эмас. Бу муаммони ҳал қилиш учун идоралараро ҳамкорлик механизмларини такомиллаштириш, ахборот алмашиш тизимларини ривожлантириш, қўшма тадбирларни амалга ошириш зарур.

Тўртинчи муаммо – халқаро ҳамкорликнинг етарли эмаслиги. Божхона соҳасида содир этилган жиноятлар кўпинча халқаро характерга эга бўлиб, уларни самарали тергов қилиш учун хорижий давлатларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари билан ҳамкорлик қилиш талаб этилади. Бу муаммони ҳал қилиш учун халқаро шартномалар тузиш, божхона органларининг халқаро ҳамкорлигини кучайтириш, халқаро тажрибани ўрганиш ва қўллаш зарур.

Бешинчи муаммо – замонавий технологияларнинг етарли эмаслиги. Божхона соҳасида содир этилган жиноятларни аниқлаш ва тергов қилиш учун замонавий технологиялар, махсус дастурий таъминотлар, электрон маълумотлар базалари муҳим аҳамиятга эга. Бироқ, амалиётда бу воситалар етарли эмас. Бу муаммони ҳал қилиш учун божхона органларининг техник ва дастурий таъминотини яхшилаш, маълумотлар базаларини яратиш ва янгилаб бориш, замонавий тергов усулларини жорий этиш зарур.

Ўзбекистонлик ҳуқуқшунос олим А.Т.Ачилов таъкидлаганидек, «Божхона соҳасида содир этилган жиноятларни тергов қилиш жараёнида юзага келадиган муаммоларни ҳал қилиш учун нафақат қонунчиликни такомиллаштириш, балки амалиётни яхшилаш, ходимларнинг малакасини ошириш, замонавий технологияларни жорий этиш, халқаро ҳамкорликни кучайтириш ҳам муҳим аҳамиятга эга».

Божхона соҳасида содир этилган жиноятлар бўйича суриштирув ўтказиш жараёни мураккаб ва кўп қиррали бўлиб, махсус билим ва кўникмаларни, замонавий усул ва воситаларни қўллашни талаб қилади. Ушбу соҳада суриштирув фаолиятини такомиллаштириш нафақат божхона органларининг самарадорлигини оширишга, балки давлатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашга, қонунийликни мустаҳкамлашга, жиноятчиликка қарши курашишга хизмат қилади.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, божхона соҳасида содир этилган жиноятлар бўйича суриштирув ўтказиш жараёнида юзага келадиган муаммоларни ҳал қилиш учун комплекс ёндашув зарур. Бу ёндашув қонунчиликни такомиллаштириш, кадрлар салоҳиятини ошириш, идоралараро ва халқаро ҳамкорликни кучайтириш, замонавий технологияларни жорий этиш, услубий таъминотни яхшилаш каби йўналишларни ўз ичига олиши керак.

Божхона соҳасида содир этилган жиноятлар, айниқса солиқлар ёки божхона тўловларини тўлашдан бўйин товлаш жиноятлари давлат иқтисодий хавфсизлигига жиддий таҳдид солади, давлат бюджетига катта миқдорда зарар етказиши мумкин. Шу сабабли, бу турдаги жиноятларни ўз вақтида аниқлаш, самарали тергов қилиш ва жиноят содир этган шахсларни жавобгарликка тортиш муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикасида божхона соҳасида содир этилган жиноятлар бўйича суриштирув ўтказиш амалиётини такомиллаштириш учун қонунчиликни такомиллаштириш, суриштирувчиларнинг малакасини ошириш, замонавий технологияларни жорий этиш, халқаро ҳамкорликни кучайтириш, услубий таъминотни яхшилаш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. <https://lex.uz/docs/20596>
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. <https://lex.uz/docs/111453>
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. <https://lex.uz/docs/111460>

4. Ўзбекистон Республикасининг Божхона кодекси. <https://lex.uz/docs/4650309>
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 16 мартдаги «Божхона органларининг ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 154-сон қарори.
6. Ачилов, А. Т. О некоторых методах борьбы с преступлениями в сфере внешнеэкономической деятельности // Молодой ученый. — 2024. — № 39 (538). — С. 135-140. — URL: <https://moluch.ru/archive/538/117891>
7. Ачилов А. Т. Некоторые особенности криминалистической классификации преступлений в сфере внешнеэкономической деятельности. – 2022.
8. Smith R. Tax evasion investigation: modern approaches and challenges // American Journal of Criminal Justice. – 2021. – Vol. 46. – No. 3. – Pp. 425-437.
9. Михайлов Д.Н. Дознание в таможенных органах: проблемы и перспективы // Российский следователь. – 2021. – № 3. – С. 45-51.